

UDK 316.356.2(497.11)

Драгана Пешић Јенаћковић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

БРАК, ПАРТНЕРСТВО И РЕПРОДУКЦИЈА У СРБИЈИ**Резиме**

У овом раду најпре се описују промене на подручју брака, партнерства и биолошке репродукције, које се одвијају у савременом друштву, почев од 60-тих година 20. века. Указује се на “сексуалну и наталитетну декомпозицију брака”, повећање просечног броја година за улазак у први брак, пад броја склопљених бракова, повећање броја разведених лица, на све раширенију праксу нових облика партнерства, попут ванбрачних заједница, односно кохабитација. Поред ових промена, у раду се скреће пажња и на пад наталитета, на све присутније бракове без деце, а гледано према брачном статусу, на чињеницу да са једне стране, опада број рођених у браку, док се са друге стране, повећа броја ванбрачних рађања. Потом се приказују истраживања, схватања и ставови аутора који су проучавали брак/партнерство и/или репродукцију у Србији. То су радови: Марине Благојевић, Мирјане Бобић, Маје Кораћ, Марине Новаков, Смиљке Томановић, Биљане Станковић и Горана Пенева, Мине Петровић, Наде Половине и Мирјане Рашевић. Наведена истраживања рађена су у раздобљу од осамдесетих година 20. века до данас. Можемо рећи да приказ ових истраживања има три циља: 1. да се укаже на неке специфичности процеса трансформације брака/партнерства и биолошке репродукције становништва Србије; 2. да се расветли сложена детерминистичка основа деловања посебних економских, културолошких и социјалних чинилаца на брак и репродукцију, и 3. да се укаже на потребу нових, свеобухватнијих истраживања ове проблематике, кроз сарадњу разних наука, али и на специфичност социолошког проучавања брака, партнерства и репродукције.

Кључне речи: брак, партнерство, кохабитација, репродукција, породица.

УВОД

Због интензивних промена, брак и породица као предмет проучавања “постали су толико неухватљиви, да изгледа као да истраживачи циљају у стално покретну мету” (Waite, 2005: 104; нав. према Бобић, 2013: 61). На потешкоће наилазимо већ на самом почетку, при покушају одговора на основна питања: шта је данас брак, које су његове карактеристике и основне функције, у чему је суштина породице. Одређења и дефиниције брака које срећемо у уџбеницима, попут оних да је “брак друштвена легитимација сексуалне активности партнера с циљем рађања потомства“, “друштвена институција чији је експлицитни задатак да се стара и контролише сексуално понашање одраслих чланова, а у циљу уређене репродукције друштвене

¹ gasapesic@gmail.com

заједнице“ (Милић, 2001: 113-114), „веза две особе супротног пола, имплицитно обележена планирањем породице“ (Сегалан, 2009: 160), „призната и уређена трајна заједница једног мушкарца и једне жене“ (Бакић, 1971: 80), данас као да више не важе. Основна функција брака и породице према Малиновском – “легитимација потомства”, нарушена је 60-тих година 20. века, са “сексуалном и наталитетном декомпозицијом брака”. Тријада сексуалност, репродукција и брак почиње да слаби. Брак престаје да врши функцију контроле сексуалног и репродуктивног понашања и постепено добија неке нове карактеристике. Долази до повећања просечног броја година за улазак у први брак, а трајност није више суштинска одлика брака. Појам брака који треба да тежи дуговечности замењен је привременим избором. Констатује се пад броја склопљених бракова и повећање броја разведених лица.

Промењен однос према институцији брака испољава се и у новим формама партнерства, попут ванбрачних заједница, односно кохабитација. Суштински, кохабитације произилазе из љубави као разлога спајања партнера и њихове жеље да деле „постељу и сто“. Неки од тих парова можда ће касније склопити брак. Ипак, они не очекују да њихов однос буде социјално признат, нити се једно другом „заветују“ на вечну љубав и доживотно заједништво (Бобић, 2013: 70). Ради се о паровима који не желе да се утицај јавног меша у њихову везу, која, према њиховом мишљењу спада у приватну област и најчешће се одликује ефемерношћу. „Тежиште породице са родитељства премешта се на партнерство“ (Бобић, 2003: 68). Идеја „пара“ и „чисте везе“ заузела је примат. Како истиче Гиденс „упаривање“ и „распаривање“ речи су које боље описују област личног живота него што то чине „брак“ и „породица“. Пар, као заједница заснована на емоционалној комуникацији или интимности доспео је у средиште породичног живота, он стиче сопствену историју (Гиденс, 2005: 84).

Брак више није једина институција која установљава везу између партнера и омогућава рађање и подизање деце, али и даље опстаје, наравно на много нижем нивоу него током златне ере брака и “*baby boom*”-а, када је био породични нуклеус. Пад стопе фертилитета такође чини део редифиниције брачних веза. Одлагање али и одустајање од деце карактеристике су савременог друштва. Све већи број људи прихвата ниске репродуктивне норме, рађање једног или два детета, или пак одустаје од деце.

Некада смо говорећи о деци, родитељству и породици увек подразумевали брак. Данас је све чешће да о браку мислимо одвојено од родитељства, а о родитељству одвојено од брака. Као последица тога, јавља се, са једне стране, тзв. вољни или социолошки стерилитет – бракови без деце у којима се супружници добровољно одричу деце, док се, са друге стране, све више деце рађа и подиже ван брака. Некада једини прихваћени модел/начин да се заснује породица – брак, постепено слаби повећањем броја ванбрачних заједница са децом. Томе у прилог иде и кретање закона. Наиме, данас је у бројним савременим друштвима, посебно Европске уније, положај деце рођене у кохабитацији изједначен са положајем деце чији су родитељи у браку.

Такође, закон је изједначио положај супружника, без обзира на то да ли су венчани или не. Поред наведених промена, савремено друштво обележено је снажним дебатама о увођењу хомосексуалног брака и њиховог права за усвајање деце.

Мартин Сегалан у књизи *Социологија породице* истиче да социологија као наука одбија да суди и даје моралну оцену о понашању, али да она као дисциплина треба да тежи истинитим тумачењима (Сегалан, 2009: 176). Имајући то у виду, као и Гиденсово упозорење да “од свих промена које се дешавају у свету, ниједна није важнија од оних које се одвијају у нашој приватности – у сексуалности, емоционалним везама, у браку или у породици” (Гиденс, 2005: 77), у овом раду приказаћемо нека од истраживања која су се бавила овом проблематиком у Србији, почев од осамдесетих година 20. века до данас. То су истраживања: Марине Благојевић, Мирјане Бобић, Маје Кораћ, Марине Новаков, Смилке Томановић, Биљане Станковић и Горана Пенева, Мине Петровић, Наде Половине и Мирјане Рашевић.

БРАК, ПАРТНЕРСТВО И РЕПРОДУКЦИЈА – СТАВОВИ И ПОНАШАЊА

Проучавању брака и родитељства посебно се посветила Марина Благојевић. Према њеном схватању, „однос младог човека према браку условљен је низом чинилаца, од карактеристика глобалног друштва и преовлађујућег типа понашања у вези са браком, до конкретних услова његове социјализације и искуства које је имао у властитој породици. Осим тога, овај однос, условљен је и личним искуством појединца, тј. сплетом његових прошлих и постојећих емотивних веза“ (Благојевић, 1988: 181).

У истраживању *Ставови младих о браку* (1988) ауторка је примењујући претежно квалитативну методологију, испитивала ставове студентске омладине према браку. Истраживање је показало да код младих преовладава позитивно мишљење о браку и да је прилично раширена идеалистичка, романтична представа брака. Идеалистичка слика о браку, према схватању ауторке, јавља се као један од најдубљих узрока развода бракова, нарочито код младих људи. Разочарења која код њих настају, била би избегнута реалистичнијом представом брака, а самим тим би и њихови бракови имали шансу да опстану (Благојевић, 1988). У нешто мањој мери, присутни су и другачији ставови младих о браку. Реалистичнији или индивидуалистички приступ браку имају млади који брак одређују индивидуалним карактеристикама особа које га склапају. Према њеном схватању, индивидуалистички приступ је, мада у нешто мањој мери, као и идеалистички, бег од реалности. Особе које заступају индивидуалистичке ставове према браку, иако свесне да постоји раскорак између идеалног и стварног брака „чекају праву особу која ће их разумети и прихватити, такве какве јесу, дати им слободу и независност“ (Благојевић, 1988: 186). На тај начин, млади постају пасивни, препуштајући се судбини, „налетају“ на праву особу, при чему успех или неуспех, срећа или несрећа, не

зависе ни од њих самих, нити од друштвених околности. Негативан став према браку изражавају млади који брак проглашавају „преживе-лом, застарелом институцијом“ или „институцијом у одумирању“. У мишљењу да брак данас није неопходан, или да је пука формалност, крије се афирмативан однос према ванбрачној заједници за коју се, у овом истраживању, изјашњава велики број испитаника. Међутим, и поред нормативног прихватања ванбрачних заједница, мало је испитаника који у ванбрачним заједницама виде алтернативу браку, тј. излаз из постојеће кризе брака. Они као предности ванбрачне, у односу на брачну заједницу, истичу: њену савременост, спонтаност, слободу партнера, њихову независност, али и могућност да се избегну „брачне обавезе“. Ипак, највише младих ванбрачну заједницу виде као нешто што претходи браку у фази без деце. Дакле, толерантност према ванбрачној заједници не значи нужно одбацивање брака. Истраживање је показало да највећи број младих брак везује за родитељство. Према њиховом мишљењу, рађање и подизање деце одвија се првенствено у браку. Чак и они испитаници који имају позитивно мишљење о ванбрачној заједници, сматрају да је брак „прикладнији облик организовања породице“ и да деца из ванбрачних веза немају исти третман као и деца рођена у браку. Брак се такође, сматра неопходним за психички, физички и друштвени развој личности детета. Према мишљењу младих људи, деца оправдавају брак, чине га неопходним и смисленим. После љубави, деца су најчешћи мотив за склапање и одржавање брака. Брак је потребан због деце, али су и деца потребна због брака. Из тога је видљива прилична инструментализација брака. Брак се не види као заједница двоје људи, већ инструмент за стварање потомства, радне снаге, продужење врсте, чланова друштва. Појединац, односно, његов лични живот и срећа се занемарују, стављају у други план, док првенство имају деца, жртвовање за њих, а тиме посредно за друштво (Благојевић, 1988).

Млади људи увиђају да је брак у нашем друштву „у кризи“. Ставови о узроцима кризе су поларизовани. Узроке нестабилности брака многи млади људи виде у неповољној економској и друштвеној ситуацији. Сматра се да је услед економске кризе брак угрожен, зато што друштво није у стању да младим људима обезбеди посао, ни стан, што је основно за живот. С обзиром на такву ситуацију, млади се не усуђују да уђу у брак. Такође, велики број младих кризу брака повезују са слабењем традиционалних вредности, док мањи број младих људи кризу брака повезују са негативно схваћеном традицијом. Млади који заступају такво мишљење извор кризе брака виде у томе што је брак у нашем друштву још увек на чврстим патријархалним основама услед чега је жена често преоптерећена, што ствара често разне фрустрације, размимоилажења итд. Према схватању ових испитаника, положај жене у браку није се много променио, а због економске кризе, он се и погоршао (Благојевић, 1988).

Истраживањем *Ставови младих о родитељству* (1993) обухваћена је претежно урбана популација младих, полазећи од претпоставке да је код њих процес трансформације ставова и понашања,

у смислу прихватања савременог модела родитељства, највише одмакао. Према мишљењу М. Благојевић, родитељство је друштвени однос, па су и сами ставови о родитељству друштвено условљени. Међутим, ауторка напомиње и деловање других фактора, односно истиче да је веома тешко раздвојити три детерминанте које чине склоп и делују симултано: биолошку, психолошку и друштвену. „Родитељство је биолошка чињеница и у његовој основи несумњиво лежи и биолошки детерминизам. С друге стране, на друштвену условљеност родитељства указују разлике у нивоу репродукције које постоје између различитих друштава, различитих слојева, друштвених група и сл.“ (Благојевић, 1993: 331). Истраживање је показало да неповољни друштвени услови делују инхибирујуће на остварење родитељства, тј. утичу на одрицање од жељеног броја деце. Изражен је тренд одлагања рађања, и он ће се, како ауторка тада претпоставља, наставити код младих и убудуће. Како наводи, релативно касно започињање рађања најчешће је повезано са малим бројем деце, али и са смањењем вероватноће добијања деце (повећање стерилитета). Опште прихваћена репродуктивна норма која подразумева „двоје деце различитог пола“ обликује ставове, очекивања и понашања. Она је израз колективне рационалности, која се успоставља прилагођавањем жеља и могућности. Када се жељени број деце упореди са „очекиваним“ и „реализованим“ бројем деце види се да су очекивања, па и реализовања на нижем нивоу. Очекивани број деце је за око 20% мањи од жељеног броја деце. Испитаници су као ограничавајуће услове видели искључиво материјалне могућности. За 3/5 испитаника најважнији је материјални стандард породице, односно, на одлуку о још једном детету најдиректније утиче управо конкретан материјални положај породице, што значи: ниво прихода, стамбени услови, запосленост оба партнера. Међутим, ауторка на основу одговора које су дале неке жене сматра да су материјални разлози само рационализација или прикривање дубљих разлога везаних за конфликт улога (Благојевић, 1993).

Како је показала квантитативна анализа, доминирају два мотива родитељства: продужење врсте и смисао живота. Родитељство се дакле, бар у вербалним исказима, доминантно ослања на универзалне вредности. Иако универзални, примерени самој суштини људскости, ови мотиви се често, мање или више, приближавају инструментализацији деце. Међутим, отворена инструментализација је релативно ретка и постепено се губи, што је у складу са мењањем односа родитељи – деца у савременом друштву. Марина Благојевић сматра да „са друштвеним развојем деца постају „растуће инвестиције“ за родитеље – њихов потенцијални економски допринос пада, а „трошак“ се повећава и у смислу новца и у смислу времена. Са развојем, такође, долази и до смањивања инструменталне вредности деце, а до проширавања оних „предности“ које се везују за психолошку „добит“, за саму интеракцију родитељ-дете“ (Благојевић, 1993: 339). Чак 2/3 испитаника према браку има позитиван став. Испитаници показују склоност да одвоје брачне односе од родитељских. Само 1/10 испитаника одговорило је да људи улазе у брак због деце. Међутим, када

се пореде вредности за „најбоље“ године ступања у брак и добијање/рађање првог детета види се да су те разлике изузетно мале и да значе добијање детета одмах по ступању у брак. Индиректно ови подаци указују на још увек веома високу повезаност брака и родитељства, односно на родитељство као основни мотив брака (Благојевић, 1993).

Истраживање је показало да су очинство и материнство битно различите, не само биолошке, већ и друштвене улоге. У свим елементима родитељство мушкарца и жене битно се разликује: у потребама, ресурсима, активностима. Патријархалним обрасцима подизања деце, по којима је мајка најодговорнија за чување детета, свакако доприноси и реална пракса незапослености жена која велики број жена окреће искључиво породици. Ауторка указује на то да су неке промене полних улога у родитељству присутне, али више на нивоу свести, него на нивоу стварног понашања. Операционализација „равноправности родитеља“ показује битно различите положаје мушкараца и жена и то чак и међу младим брачним паровима. Материнство се још увек у највећој мери у стварности разликује од очинства по раду и времену који се у њему троше (Благојевић, 1993).

Истраживање *Родитељство и фертилитет* (1997) представља анализу родитељства у контексту Србије 1990-тих година, тако да ауторка разматра фертилитет у контексту сиромаштва, лоших услова живота, раста насиља и ретрадиционализације. Истраживање је показало да на одлуку о не/рађању утиче сплет фактора: вредности и норме, лични став жене, породичне околности, услови живота, као и ограниченост женских ресурса који се у „економији преживљавања“ интензивно и екстензивно троше.

На нивоу општих налаза показује се да оно што утиче на рађање (нарочито следећег детета) није толико везано за конкретне особине жене, ни за конкретне услове њеног живота, па ни за одговарајуће мере пронаталитетне популационе политике, колико за њену личну вредносну оријентацију и/или подложност општој норми. (Не) Спремност на рађање показује се као нееластична варијабла, док димензија традиционализам/ модернизам показује релативно јак, а димензија колективизам/ индивидуализам јак утицај на фертилно понашање. На број деце у већој мери утиче општа норма о „оптималном“ броју и „идеалној“ полној комбинацији, него личне особине испитаница. Ово је истраживање, као и претходно, показало да је утицај опште норме значајнији од индивидуалних разлика. Но, осим тога, истраживање показује да је овај утицај јачи и од евентуалних мера пронаталитетне популационе политике усмерених директно на фертилитет. Такође, истраживање је показало да је општа норма израз не само ниског степена индивидуализације, већ и колективне рационалности и крајње ограничених могућности избора у свакодневном животу. Ради се о прилагођавању општој норми у постојећим неповољним друштвеним условима. Чак око $\frac{1}{2}$ жена желело би да роди још једно дете, наводећи као доминантан мотив „љубав према деци“. Жене које не желе више да рађају углавном су се изјасниле да је то због материјалних ограничења. У идеалним условима чак 47% жена

имало би троје деце. Међутим, сходно бројним ограничењима, оне очекују да ће имати бар једно дете мање. Ауторка закључује да нерађање исто као и рађање може бити резултат друштвене принуде. Видљиво је, такође, да је смањивање жељеног броја деце изазвано и појачаном одговорношћу према деци. Низак наталитет није узрокован ниским вредновањем деце, нити „егоизмом“ или хедонизмом, већ супротно, појачаним алтруизмом. Што је виши ниво захтева који родитељи постављају себи, што су деца важнија у њиховим животима, и што су друштвене могућности ограниченије, то је логична индивидуална стратегија пара – рађање малог броја деце (Благојевић, 1997).

Истраживање упућује на жртвени модел родитељства као преовлађујући. Овај модел формиран је како под утицајем традиционалних вредности, тако и под утицајем негативних социоекономских услова. Друштвени услови у Србији погодовали су јачању саможртвујућег микроматријархата. Ауторка закључује да се жртвени модел жена, као доминантан облик родитељства, јавља као узрок ниског наталитета у Србији и као основна препрека за његов раст, услед ограничених женских ресурса. Све интензивније трошење женских ресурса уз појачану одговорност према деци, као и неадекватан рад институција за помоћ и подршку породици, резултира ниској општој, али и индивидуалној репродуктивној норми. У истраживању се запажа актуелна девастација женских ресурса, жене немају одговарајућу подршку својих партнера, друштвеног окружења и институција (Благојевић, 1997).

И док саможртвујући микроматријархат јача у периоду интензивне кризе 1990-тих година, истраживање *Родни барометар* 2012. године показује да постоји тренд дугорочног јачања егалитаризма у односима између мушкарца и жена у приватној сфери, што укључује и родитељство. Трансформација приватне сфере у правцу егалитарности огледа се у томе што жене и мушкарци „заједно“ обављају све већи број активности везаних за кућу и децу. Успостављању егалитарног модела претходи урушавање мушког, патријархалног ауторитета у породичном животу и јачање женског ауторитета. Један од најзначајнијих налаза овог истраживања јесте да је „саможртвујући микроматријархат“ само прелазни облик у јачању општег егалитарног тренда. Нове генерације успостављају егалитарнији модел, више заснован на „заједништву“ и одговорности обе стране. У транзиционом српском друштву, „економија преживљавања“ појачава зависност како жена, тако и мушкараца од породице. Породица за њих има централну вредност, она за њих постаје важнија од посла. Мушкарци, који као и жене подједнако вреднују породицу, немају јаку и изражену улогу у њој, а с друге стране имају веома ограничене могућности и у јавној сфери да би остварили своју улогу „храниоца“. У великој мери испражњена и уздрмана родна улога мушкарца, уз реално јачање егалитарности у приватној и јавној сфери, уз све осцилације, доприноси јачању патријархалних идеологија као реакцији на то стање. Ипак, промене на нивоу понашања одвијају се у правцу успостављања егалитарности, чак и када ставови рефлектују патријархалну идеологију.

Праксе у приватној сфери су егалитарније од јавних дискурса, што је обрнуто од ситуације која је постојала 1980-тих и 1990-тих година када су неегалитарне праксе знатно заостајале за идеолошким, декларативним изјавама о „једнакости“ (Благојевић, 2014: 394).

Мирјана Бобић констатује да је у Србији дошло до опадања универзалности брака, одлагања ступања у брак и значајног смањења шанси да ће појединац током живота уопште склопити брак, пораста броја самаца, одлагања па и одустајања од рађања, пораста изванбрачног родитељства. Како наводи, ови облици понашања, „последница су високог нивоа трауматизације становништва, компресије породице и одсуства животних шанси и избора појединаца у друштвеном расулу и системском хаосу који у Србији траје већ више од деценију и по, са још увек неизвесним исходима“ (Бобић, 2006: 126). У условима дубоке дуготрајне друштвене, економске и политичке кризе и ратне тензије, ради се заправо „о немогућности реализације циљева, тј. о нужности одлагања, па и одустајања, а не толико о свесном бирању“ (Бобић и Вукелић, 2010: 159). Услед друштвених ограничења, односно структурних баријера (низак стандард, висока незапосленост, сиромаштво, мањак станова, распад социјалних институција и подршке државе социјалним правима, одсуством шире социјалне заштите и подршке мајкама и сл.) појединци скоро да немају могућности избора и креирања свог животног пута (Бобић, 2003, 2006, 2010).

У својим радовима, а посебно у делу *Брак и/или партнерство* (2003), М. Бобић разматрала је сложен процес транзиције партнерства и појаву алтернативних заједница. Ауторка је испитивала младу, урбану, образовану популацију која живи у консензуалним заједницама/унијама. Према њеном схватању, треба очекивати да они буду носиоци промењеног односа према браку и репродукцији. Резултати показују извесне промене у сфери домаћег рада где је дошло до већег укључивања мушкараца, као и то да кохабитација мање експлоатише људске ресурсе (емоције, време, активности). Међутим, и поред тога што је кохабитација модернизована форма партнерства, садржај родних улога је и даље традиционалан. Партнерски односи нису се значајније изменили. Кохабитација пружа нешто већу могућност за женску самореализацију, али само привремено – до склапања брака и репродукције. Квалитативно истраживање млађег и образованијег становништва показало је да је реч само о формалним променама и да кохабитација представља само једну фазу која претходи склапању брака. М. Бобић сматра да је у нашем друштву, трансформација партнерства блокирана услед успорене модернизације, тј. трансформације друштвеног система у тржишни облик економије, кризом државе благостања из претходног социјалистичког периода, као и снажним ослонцем младих генерација на породицу порекла (Бобић, 2003).

Маја Кораћ у својој студији *Заточенице пола*, 1991. године, бавила се проблемом друштвеног положаја и идентитета сеоских жена. Истраживање је показало да савремени друштвени процеси и вредности савремене културе нису довели до битних промена када је у питању положај жене на селу. Сеоске жене свој идентитет виде

и остварују првенствено у улози мајке, домаћице, супруге. Оне имају јак традиционални однос према брачном и породичном животу. Потекле из традиционалне структуре ауторитета у породици, одрасле и социјализоване у патријархалним условима ове младе жене доживљавају своју улогу у домаћинству као саставни део своје „женске природе“. Показало се да је самоперцепција младих сеоских жена у тој мери везана за њихову улогу у домаћинству да је битно не мењају ни образовање, ни евентуална запосленост, као ни животна доб и статус. Сужене могућности доласка до друштвено угледнијег занимања и недостатак активности изван куће, погодују да улога домаћице постаје значајан моменат њихове самоперцепције. На сличан начин, улога мајке постаје најзначајнији моменат њихове самореализације. Патријархални односи и традиционална култура високо вреднују улогу жене-мајке. Рађајући потомство жена унеколико мења свој положај у породици и заједници. То је практично једини могући канал њене социјалне промоције у друштву изразито патријархалног устројства и вредности (Кораћ, 1991).

Услед измена у начину производње и развоја технологије питање бројности деце више није кључно питање радне снаге на породичном газдинству. Овај моменат, као и општи развој (пре свега образовање жена) утичу да се сеоска породица бројем својих чланова приближи оној у граду. Отуда млада жена на селу није више изложена притиску рађања великог броја деце. Ипак, питање наследника/сина остаје и даље један од значајних захтева савремене сеоске породице и заједнице. Четворочлана породица младог родитељског пара постала је нека врста нормe и у селу. Међутим, ово не важи у оним младим породицама у којима су оба детета девојчице. Родитељи се тада одлучују и за треће или четврто дете, ради остварења жеље за „наследником“. Само изузетно, и то у оним случајевима када је прво дете мушко, младе сеоске жене успевају да одгоде рађање другог детета, односно да битније утичу на овај домен свог живота (Кораћ, 1991).

Јасна подела рада међу половима, осетна разлика у односу и очекивањима родитеља према деци различитог пола, фаворизовање мушког детета, присутни су како у њиховим породицама порекла, тако и у њиховим породицама опредељења, а како показује истраживање наставиће се и у породицама њихове деце. Иако младе жене запајају вишеструку оптерећеност жена, оне то доживљавају као нешто нормално, као део женске судбине и спремне су да готово у потпуности пренесу овај модел односа међу половима и на своју децу. Степен образовања и животна доб не диференцирају значајније ставове и понашање ових младих жена у васпитању деце за традиционалне женске и мушке улоге. Традиционално васпитање и притисак средине, њеног суда и процене, нарочито изражене у сеоској заједници, доприносе свакој врсти отпора на промене. Чак и у случајевима када постоји изражено незадовољство начином живота и положајем, сложени спелет механизма социјалне контроле и осталих облика „системске инхибиције“ у условима сеоског живота онемогућава јасно артикулисање личних потреба, као и њихово адекватно задовољавање (Кораћ, 1991).

Новије истраживање (2011) родитељства у српском селу *Породични и друштвени положај мајке у селу*, ауторке Марине Новаков, показује да су се у селима задржала традиционална схватања као што су: инсистирање на остварењу родитељске улоге, брак као увод у родитељство и материнство као „природна дужност” жене, традиционална подела рада по полу у домаћинству и строга дистинкција послова између мушке и женске сфере. Устаљена схватања везана за улогу жене у породици се тешко мењају, а саме жене прихватају то као „природну“ чињеницу. Оне високо вреднују брак, децу, породицу и ретко своју улогу доживљавају као терет. Породица је за њих највеће задовољство, највећи лични успех, а рођење деце и испуњење материнске улоге најбитнији догађај у животу. И поред тога што оне највећим делом брину о детету, чувају га и васпитавају чиме имају већу одговорност него њихови мужеви, ауторитет оца је и даље остао већи. Мада је егалитарност расла са женином запослености, равнотежа између породице и посла није успостављена. Истраживање је показало да је рад изван породице егзистенцијална нужност, а не настојање жене да „продре” у јавну сферу и има економску независност од мужа. О томе сведочи и податак да би половина запослених испитаница напустиле посао и посветиле се деци када би им материјална ситуација то дозвољавала. Такође, традиционална оријентација на трпљење и жртвовање није изостала. То је видљиво из прихватања става да у браку треба остати због деце, чак и ако су односи између супружника друготрајно поремећени, као и из прихватања става да родитељи треба да ураде све за своју децу, чак иако то подразумева сопствено жртвовање, али и да деца треба да буду послушна. Сеоска средина и даље на другачији начин третира децу рођену у браку и ван брака. Више од четвртине испитаница види биолошку немогућност једног од супружника (неплодност) као довољан разлог за развод брака (Новаков, 2011).

Док са једне стране, истраживање показује изразито задржавање традиционалних вредности, са друге стране, запажа се да је некада заједнички живот већег броја генерација у породици на селу замењен нуклеарном породицом. Усвојене су норме о малом броју деце у породици – двоје, по могућству различитог пола. Истраживање је показало интергенерацијски пад фертилитета, као и то да су материјални услови најзначајнији за одлучивање о рађању, односно нерађању. Лоша материјална ситуација је разлог због кога ове жене нису родиле жељени број деце. Због тога је мали број жена које су у фертилном периоду спремно да још рађа. Већу материјалну помоћ државе виде као један од начина за подстицање рађања, који не би био довољан без обезбеђења превазилажења тешке материјалне ситуације у којој се налази већина становника наше земље (Новаков, 2011).

Смиљка Томановић, кроз своје самосталне радове – *Транзиције у породичном домену; Транзиција (прелазак) у одраслост: темпо, обележја и промене* (2012), али и радове са другим истраживачима – *Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења*, Томановић, С. и С. Игњатовић, (2004) у: *Млади загубљени у*

транзицији (ур. С. Михаиловић) и *Млади у Србији: стања, опажања, веровања и надања*, Томановић, С. и Д. Станојевић (2015), бавила се проучавањем младих људи, посебно њиховим односом према кључним животним догађајима, као што су, између осталог, склапање брака и остварење улоге родитељства. У овим студијама, поређењем података истраживања из 2003. и 2011. године, запажа се пораст удела лица која нису у браку, односно смањење оних који су у браку. Ово је посебно видљиво код „старије” групације младих (од 31 до 35 година), у оквиру које је 2003. године било 20% неожењених/неудатих и 67% оних који су у браку, док је 2011. године проценат неожењених/неудатих повећан на 31,9%, а проценат ове категорије младих који су у браку смањен на 52%. Мада је прихватање кохабитација више нормативно, резултати истраживања су показали и пораст учешћа младих у ванбрачним заједницама. Као предности оваквих заједница млади су најчешће наводили: лакше окончање везе, независност партнера и више простора да се партнери посвете каријерама. Ипак, истраживања су показала да се ванбрачна заједница схвата као једна фаза која претходи браку, као припрема за брак. Брак се углавном везује за децу, односно за остварење родитељства и обрнуто. Међутим, како у перцепцији, тако и у стварности, старосна граница која указује на то када би требало и када се остварује улога родитељства све се више помера. За млађе испитанике, тридесета година показује се као оптимална за рађање/добивање првог детета, док старији испитаници (31–35), који нису родитељи, планирају да добију дете између 34 и 38 године (најчешће наводе 35. и 36. годину). Забрињавајући је податак да у најстаријој узрасној групи (31–35), у истраживању 2003. године има 30% младих без деце, док тај проценат 2011. године, достиже чак 43,2%. На основу истраживања доминантних норми, Смиљка Томановић уочава да млади високо цене брак и родитељство. Међутим, према њеном мишљењу, поред прихваћеног нормативног оквира, на брачно и репродуктивно понашање младих делују и структурални (материјални) услови, као и институционални контекст (Томановић, 2012). Институционално окружење је неподржавајуће, а структурални контекст неповољан, што негативно делује на остварење младих у брачном, односно породичном домену. „Породичне транзиције се одвијају у неповољном структуралном контексту – несигурне запослености, ниске финансијске сигурности и стамбене зависности од ресурса породице порекла. Засноване су у највећој мери на ресурсима породице порекла, потом личним, а скоро нимало на системским ресурсима“ (Томановић и Станојевић, 2012: 278). Одговори испитника потврдили су важност структуралних услова. Наиме, испитаници су највише истицали структуралне услове, као доминантне (као најважније) за заједнички живот и родитељство. У истраживању 2011. године, као неопходне услове за почетак заједничког живота са партнером, испитаници су наводили: посао (33,4%), приходе (30,6%) и стан (14,6%). Исти су и највише рангирани услови за родитељство, само нешто другачијим редоследом: на првом месту се истиче поседовање властитог стана (73,9%), потом стални посао (72,4%) и високи месечни приходи

(58,2%). Међутим, истраживање је показало да млади родитељи имају изразито неповољне материјалне и стамбене услове. Две трећине њих има веома мале или недовољне приходе по члану породице. Тек половина има сталан посао, док је више од петине (21,8%) незапослено, а више од шестине (16,5%) у несигурном радном статусу. Подаци о стамбеном статусу, показују да поред једне четвртине (24,8%) која живи у родитељском домаћинству, 12,7% је у привременом стамбеном статусу, било да изнајмљује стан или живи код рођака. Чак 37,7% младих родитеља су стамбени простор стекли преко ресурса родитељске породице, а тек петина (19,6%) властитим средствима (Томановић, 2012). Сходно томе, у закључку студије *Млади наша садашњост* аутори истичу: „Структурални контекст није одлучујући фактор за заснивање породице, јер млади са лошијим друштвено-економским положајем раније почињу заједнички живот и постају родитељи тиме подржавајући традиционални облик породичне транзиције који не претпоставља финансијску и стамбену аутономију“ (Томановић и Станојевић, 2012: 278).

Биљана Станковић и Горан Пенев у својим радовима *„Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице између маргинализације и модернизације“* (2010) и *„Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. века и почетком 21. века у ширем Европском контексту“* (2010а), показују да је у Србији, као и у свим европским земљама последњих педесетак година значајно повећан удео ванбрачних рађања у укупном броју живорођења. Наиме, у Србији је у периоду од 1950-2008, удео ванбрачних рађања увећан 2,8 пута (са 8,0% на 22,8%) а њихов број за петину (са 13.141 на 15.747). С друге стране, број рођених у браку је сведен на трећину, од 150.000 у 1950. на 53.000 у 2008. години (Станковић, Пенев, 2010а: 1). Поред тога, аутори су указали на то да су ванбрачна рађања пракса пре нижих, него виших слојева. Статистички подаци за 2009. годину показују да су ванбрачну децу у Србији највише рађале жене које су: према активности – незапослена и издржавана лица; према образовању – без школске спреме, према типу насеља становнице села и према националној припадности Ромкиње. На основу тога, аутори закључују да ванбрачна рађања у Србији не представљају феномен везан за усвајање нових вредности и норми, већ да је такво понашање последица структурних ограничења нижих слојева и да је реч о наставку већ приступних тенденција у средини у којој су још увек раширене традиционалне моралне норме (Станковић, Пенев, 2010: 4). Како аутори наводе: „Промене у понашањима које претходе променама у вредносном систему објашњавају се утицајем измењених структурних услова у друштву, често присутним економским кризама, када ново понашање може да представља реакцију на неповољне животне улове, а мање последицу нових избора и личних приоритета“ (Станковић, Пенев, 2010: 1).

До готово истог резултата и закључка дошла је и Мина Петровић у свом раду *„Промене брачности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закаснела и непотпуна или специфична друга демографска транзиција?“*. Ауторка износи податке истраживања

на репрезентативном узорку за Централну Србију (UNDP-SECONS, 2010), који показују релативно већу заступљеност кохабитација и ванбрачних рађања на доњем делу социјалне стратификације. Према овом истраживању, заступљеност ванбрачних заједница и ванбрачних рађања већа је код испитаница са најнижим образовањем, у односу на оне са средњим и високим образовањем, као и код жена које живе у сеоским насељима, у поређењу са женама које живе у граду. Сходно томе, М. Петровић истиче да структурални контекст у Србији, чије су карактеристике ратна дешавања, национални сукоби и спора друштвено-економска трансформација, доводи до апсолутне депривације нижих слојева што има за последицу њихово практиковање нежељених облика понашања, попут кохабитација и ванбрачних рађања. На тај начин ауторка објашњава парадокс да особе које припадају нижим социјалним слојевима, иако имају традиционалније и конзервативније вредности, постају носиоци „нових“ модела понашања (Петровић, 2010: 53-78).

Нада Половина у раду *Промене у мишљењу родитеља о броју деце у породици током периода транзиције* (2010), посебан значај у објашњењу промена брачног и репродуктивног понашања, придаје моделу Стјуарта и Хилија (Stewart & Nealy, 1989). Овај модел истиче повезаност и ефекте интеракције социо-историјског контекста и индивидуалног развоја у смислу ограничења и/или изазова с којима се одређена генерација суочава када настоји да реализује развојно важне задатке у специфичном историјском контексту. Сложена историјска времена и значајни догађаји остварују ефект на развојне токове појединачна/генерација оних који су им изложени преко „дислоцирања социјалног искуства, као и мењањем социјалних норми и вредности“ (Stewart & Nealy, 1989: 30; нав. према Половина, 2010: 91, 92). Половина износи и пореди резултате двају истраживања спроведених у нашој земљи, конкретно у Новом Саду, која, како наводи „иду у прилог моделу Стјуарта и Хилија“ (Половина, 2010: 100). Реч је о истраживањима о веома сложеној теми одлучивања о будућем родитељству и броју деце у породици, која су реализована у два временска пресека 1998. и 2009. године. То су уједно и две различите фазе транзицијских процеса у Србији. Врхунац социоекономске и политичке кризе и драматична историјска догађања одлике су времена првог истраживања, док време другог истраживања претпоставља завршну фазу транзицијских промена. У истраживањима је испитивано мишљење родитеља (који имају бар једно дете узраста до 7 година) о жељама, плановима и могућностима, односно ограничењима за повећање броја деце у породици. Резултати су показали да група испитаника (2009), која је родитељство реализовала у фази окончања друштвене кризе, у односу на групу испитаника (1998) која је родитељство реализовала у периоду најтеже кризе, има већи број деце и мањи несклад жеља и планова везаних за потенцијално родитељство. Такође, у узорку из 2009. године већи број родитеља има стални посао и редовна примања, боље стамбене услове и дужи брачни стаж. Поред ових налаза, занимљиво је да ауторка, упоређујући модел репродуктивног понашања у поро-

дици порекла и репродуктивно понашање у породици прокреације, за оба истраживања, долази до закључка да и поред тога што испитаници из прве групе имају у просеку мање деце (1.65) у односу на испитанике из друге групе (1.71), „пад“ просечне вредности броја деце у узорку из 1998. године је већи него у узорку из 2009. године, јер испитаници прве групе потичу из породица са више деце (2.15) него испитаници друге групе (1.96).

Према мишљењу Половине, снажни процеси и велике промене на ширем друштвеном плану последњих деценија 20. и почетком 21. века, променили су начин друштвеног живота великог броја људи, а најдраматичније су се преломили преко породице и улоге родитеља. Неповољни економски услови и многи сегменти транзицијских процеса веома су негативно утицали на позицију породица с децом (Половина, 2010). „У амбијенту који карактерише незапосленост, ниска (често и нередовна) примања и високи трошкови живота, нефункционисање или скромно функционисање институција које би требале да олакшају живот породицама с децом, опада број скопљених бракова, стопе развода су после периода ‘затишја’ (у време акутне кризе) поново у порасту, а природни прираштај становништва је испод европског просека. Назначени демографски трендови одражавају неизбежно прожимање макро и мезо системских датости и индивидуалних животних оквира“ (Половина, 2010: 93).

Мирјана Рашевић у свом раду *Основни принципи пронаталитетне политике*, 2013. године, истиче да су у погледу брака и репродукције у савременим условима евидентне промене: модел суживота удвоје подразумева да је брак мање универзалан, ступање у брак касније, разводи чешћи, поново заснивање брачне заједнице ређе и краћег трајања, а алтернативне форме заједништва мушкараца и жена бројније, жене и мушкарци рационално се опредељују за једно или два детета задовољавајући првенствено емоционалне и психолошке родитељске потребе. У раду *Фертилитет женског становништва*, 2015. године, М. Рашевић указује на пораст броја жена у Србији које не учествују у репродукцији. Тренд благог пораста овог удела забележен је између 1981. и 1991. године. Интензивирање се региструје између пописа 1991. и 2002. године, а нарочито између последња два пописа. Подаци за 2011. годину, показали су да је свака дванаеста жена у Србији, и свака осма у Београдском региону, изашла из периода плодности не учествујући у репродукцији. Поред физиолошког стерилитета, регистрован је и социолошки стерилитет. Забрињавајући је податак да су велики удели жена које нису родиле ниједно дете у најплоднијем периоду живота, од 25. до 35 године старости, истовремено добу када је рађање најмање ризично како за мајку, тако и за дете. Жене узраста од 20 до 24 године у 82,1% случајева нису учествале у репродукцији, од 25 до 29 година у 55,3%, и у годинама између 30 и 34 у 30,6% (Рашевић, 2015: 84–85).

Рашевић сматра да се наведене промене дешавају под утицајем различитих детерминанти. Наиме, поред економских, као што су незапосленост, тешкоће у решавању стамбеног питања, низак економски

стандард, проблеми везани за чување деце, све значајнији утицај почињу имати цивилизацијски/социјални фактори. Ауторка у ове факторе убраја: повећано школовање, еманципацију, аутономију жене, индивидуализам, нуклеарну породицу и измењен положај жене и деце у њој, високе аспирације ка материјалним добрима, материјалистичку свест са потрошачким менталитетом, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, повећано инвестирање у професионалну каријеру и идентитет, либералан закон о абортусу и доступност ефикасне контрацепције, раширену жељу за уживањем у животу-хедонизам (Рашевић, 2013, 2015). Ауторка, дакле, не пориче значај структурних препрека, истичући њихову важност, посебно у оним земљама које су ушле у процес транзиције као што је наша, али напомиње да економска детерминанта није одлучујућа, те да су њој данас придодати и цивилизацијски/социјални фактори – систем измењених вредности и норми понашања.

ЗАКЉУЧАК

У савременом друштву, у свим европским земљама, у различитим периодима и у различитој мери запајају се промене на подручју брака, партнерства и репродукције. Региструју се: пад броја склопљених бракова, нестабилност брака, одлагање и одустајање од брака, прихватање и пораст броја ванбрачних заједница и ванбрачних рађања, повећање броја разведених лица, рекомпозиција породице и пад наталитета. Наведена социолошка и социо-демографска истраживања показују да су ове промене присутне и у нашој земљи. Оне се испољавају како у ставовима, тако и у понашањима људи, а објашњавају се на различите начине, најчешће кроз деловање економских и/или културолошких/вредносних чинилаца. Сматрамо да је нереално напред наведене промене свести само на економску или на културну детерминанту, већ да је потребно уважити обе детерминанте и њихов међусобни однос, али да је исто тако неопходно узети у обзир деловање других детерминанти (психолошких, биолошких). Сигурно да су промене брачног и репродуктивног понашања код нас, настале услед „немогућности младих да изнесу финансијски терет издвајања из родитељског домаћинства и формирања сопственог домаћинства“ (Марковић-Крстић, Голубовић, 2008: 21), али се, такође, може прихватити и став да је опадање брачности и фертилитета код нас проузроковано „помаком вредносне оријентације са породице на појединца. Колективни интереси у савременом друштву постају маргинални, породица слаби, а појединци снижавају репродуктивне норме, јер их већи број деце онемогућава у самореализацији, задовољењу професионалних преференци и редукује им доходак и слободно време“ (Девеџић, 2006: 51). Осим тога, на основу наведених истраживања видимо да су се у неким нашим, посебно руралним подручјима, још увек задржали традиционални ставови по питању улоге жене-мајке у породици и да у складу са тим постоје одређени облици понашања. Овде свакако у првом реду треба уважити деловање социо-културне детерминанте,

односно вредности садржаних у традицији, које се преносе кроз породицу.

Један од циљева овог рада јесте да представљањем неких од постојећих истраживања подстакнемо нова размишљања и нове истраживачке приступе теми брака, партнерства и репродукције. Наше је мишљење да треба имати на уму чињеницу да је понашање у домену брака и репродукције врло комплексно, те да на њега делује сплет различитих фактора (економских, биолошких, психолошких, социолошких, културолошких итд.). Сходно томе, потребна су нова, свеобухватна истраживања са новим оквирима, која ће испитивати комплексност динамике брака, партнерства и биолошке репродукције, тј. испитати утицај различитих чинилаца и њихов међусобни однос. Наравно, за то је потребна међусобна сарадња многих наука: социологије, демографије, психологије, економије, биологије и других наука, које би разуме се, испитивале брак, партнерство и репродукцију, са свог аспекта, сходно својој матичној области истраживања.

Што се тиче специфичности социолошког проучавања ове проблематике, нагласак треба да буде на друштвености, односно на испитивању друштвене условљености промена брачног, репродуктивног, породичног понашања код различитих друштвених група. Један од задатака социологије, јесте, како наводи Сегалан, „да се бави везама између друштвених група и породичне динамике јер се промене не одвијају увек на исти начин према друштвеној и културној припадности. Није исто бити млад у Паризу или у неком приградском насељу; у сиромашним породицама људи се не разводе на исти начин као у богатим“ (Сегалан, 2009: 134). За потребе социолошког истраживања промена на подручју брака, партнерства и репродукције у Србији, неопходно је правити разлику између самосталне/(само)вољне одлуке појединца и група, дакле, њиховог личног избора у погледу прихватања модела брачног и репродуктивног понашања, и са друге стране, њихове одлуке и понашања који су једна врста „принуде“ и одговора у конкретном економском и културном миљеу. Такође, потребно је утврдити у којој мери на њихово понашање утичу социоекономски, социо-психолошки и социо-културни фактори, као и то да ли између њих постоји повезаност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакић, В. *Породично право*. Београд: Савремена администрација, 1971.
- Благојевић, М. „Ставови младих према браку“. *Социологија* XXX, 1 (1988): 181–194.
- Благојевић, М. „Млади и родитељство: ка дезидеологизацији родитељства“ (I део)“. *Социологија* XXXIV, 3 (1993): 327–345.
- Благојевић, М. „Млади и родитељство: ка дезидеологизацији родитељства“ (II део)“. *Социологија* XXXV, 4 (1993): 567–590.
- Благојевић М. *Родитељство и фертилитет: Србија деведесетих*. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања

- Филозофског факултета у Београду, 1991.
- Бобић, М. *Брак и/или партнерство*. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2003.
- Бобић, М. „Блокирана трансформација брачности у Србији – кашњење или изостанак“. У *Друштво у превирању. Социолошке студије неких аспеката друштвене трансформације у Србији*, уредила С. Томановић, 121–139. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2006.
- Бобић, М. „Убрзање модернизације брачности као услов рехабилитације рађања у Србији“. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 131 (2010): 431–442.
- Бобић, М. и Ј. Вукелић. „Деблокада друге демографске транзиције?“ *Социологија* LIII, 2 (2011): 149–176.
- Бобић, М. *Постмодерне популационе студије*. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2013.
- Гиденс, Е. *Одбегли свет: како глобализација преобликује наше животе*. Београд: Стубови културе, 2005.
- Голубовић, П. и С. Марковић-Крстић. *Демографске структуре неких Балканских земаља*. Ниш: Филозофски факултет, 2008.
- Девеџић, М. *О природном кретању становништва*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Кораћ, М. *Заточенице пола. Друштвени идентитет младих жена на селу између традиционалне културе и савремених вредности*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 1991.
- Милић, А. *Социологија породице: критика и изазови*. Београд: Чигоја штампа, 2001.
- Новаков, М. *Породични и друштвени положај мајке у селу*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Пољопривредни факултет, 2011.
- Петровић, М. „Промене брачности и породичних модела у постсоцијалистичким земљама: закаснела и непотпуна или специфична друга демографска транзиција“. *Становништво* 49, 1 (2011): 53–78.
- Половина, Н. „Промене у мишљењу родитеља о броју деце у породици током периода транзиције (1998–2008)“. *Зборник матице српске за друштвене науке* 131 (2010): 91–102.
- Рашевић, М. „Основни принципи пронаталитетне политике“. У *Становништво југоисточне Србије: култура, наталитетска политика и демографска репродукција у југоисточној Србији*, уредио Љ. Митровић, 13–28. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2013.
- Рашевић, М. „Фертилитет женског становништва“. *Популација Србије почетком 21. века*, 74–95. Београд: Републички завод за статистику, 2015.
- Сегалан, М. *Социологија породице*. Београд: Clio, 2009.

- Станковић, Б. и Г. Пенев. „Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице: између маргинализације и модернизације“. *Демографски преглед* X, 37 (2010): 1–4.
- Станковић, Б. и Г. Пенев. „Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту“. *Становништво* 1 (2010а): 1–24.
- Томановић, С. и С. Игњатовић. „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења“. У *Млади загубљени у транзицији*, уредио С. Михаиловић, 39–64. Београд: Центар за проучавање алтернатива, 2004.
- Томановић, С. „Транзиције у породичном домену“. У *Млади наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, уредили С. Томановић, Д. Станојевић и други, 127–146. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања, 2012.
- Томановић, С. „Транзиција(прелазак) у одраслост: темпо, обележја и промене“. У *Млади наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, уредили С. Томановић, Д. Станојевић и други, 82–94. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања, 2012а.
- Томановић, С. и Д. Станојевић (2012) „Закључак: млади и друштвена интеграција младих“. У *Млади наша садашњост. Истраживање социјалних биографија младих у Србији*, уредили С. Томановић, Д. Станојевић и други, 273–296. Београд: Чигоја штампа и Институт за социолошка истраживања.
- Томановић, С. и Д. Станојевић. *Млади у Србији 2015: стања, опажања, веровања и надања*. Београд: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS група за развојну иницијативу, 2015.

MARRIAGE, PARTNERSHIP AND REPRODUCTION IN SERBIA

Summary

This paper first describes the changes in the field of marriage, partnership and biological reproduction, which take place in the contemporary society since the 60s of the 20th century. It refers to “sexual and natality decomposition of marriage”, the increase in the average number of years to enter the first marriage, the decline in the number of marriages, increase in the number of divorces, the expanding practice of new forms of partnerships, such as extramarital community, or cohabitation. In addition to these changes, the paper draws attention to the decline in the birth rate, to more widespread marriages without children, and speaking according to marital status, the fact that on the one hand the number of births in a marriage decline, and on the other hand, the number of extramarital births increases. Afterwards the researches, views and attitudes of authors who have studied marriage/partnership and/or reproduction in Serbia are presented. These are: Marina Blagojević, Mirjana Bobić, Maja Korać, Marina Novakov, Smiljka Tomanović, Biljana Stankovic and Goran Penev, Mina Petrović, Nada Polovina, Mirjana Rašević. These researches were conducted in the period from

the eighties of the 20th century to the present. We can say that the presentation of these research studies has three objectives: 1) to point to some specificities of the process of transformation of marriage/partnership and biological reproduction of the Serbian population; 2) to clarify the complex deterministic basis of the action of special economic, cultural and social factors on marriage and reproduction, and 3. to emphasize the need for more comprehensive research of this issue, through the collaboration of various disciplines, but also to point out the specificity of sociological approach in the study of marriage, partnership and reproduction.

Key words: marriage, partnership, cohabitation, reproduction, family.

